

PRIVALOMASIS EGZEMPLIORIUS LIETUVOJE 1945–1992 METAIS

RINGAILĖ BAGUŠYTĖ

Vilniaus universiteto Knygotyros katedra,
Universiteto g. 3, 2734 Vilnius, Lietuva

Privalomasis egzempliorius – tai nustatytas skaičius leidinio ar kito tiražuoto dokumento egzempliorių, kuriuos gamintojai, remdamiesi įstatymais ir aktais, privalo nemokamai pristatyti atitinkamoms institucijoms.

Privalomasis egzempliorius nepraranda savo reikšmės daugiau kaip keturis šimtmečius, o Lietuvoje jis jau pradėjo skaičiuoti trečiąjį šimtmetį. Gerai veikianti privalomojo egzemplioriaus sistema garantuoja kokybišką ir išsamų dokumentų saugyklų fondų komplektavimą. Be privalomojo egzemplioriaus negalima ir operatyvi bei tiksli bibliografinė apskaita. Jis yra einamosios valstybinės bibliografijos pamatas ir patikimas pagrindas ateities retrospektyviosios bibliografijos darbams. Privalomasis egzempliorius suteikia galimybę parengti ir išsamią valstybėje pasirodžiusių dokumentų statistiką.

Išsamiausiai privalomojo egzemplioriaus istoriją Lietuvoje nuo jos pradžios XVIII a. pabaigoje iki XX a. septintojo dešimtmečio išanalizavo J. Basiulis. Jo darbe daugiausia dėmesio sulaukė pirmasis privalomojo egzemplioriaus įstatymas, išleistas 1780 m., bei jo tolesnė raida, trumpai apžvelgti 1919 ir 1935 metų Spaudos įstatymai bei plačiai nagrinėti dokumentai, reglamentavę privalomojo egzemplioriaus sistemą pokarinėje Lietuvoje¹. O. Janonio straipsnyje „Privalomasis egzempliorius pasaulyje ir Lietuvoje“ daugiausia dėmesio skiriama privalomojo egzemplioriaus raidai bei dabartinei būklei užsienio valstybėse, o privalomojo egzemplioriaus raidos Lietuvoje paminėti tik pagrindiniai etapai, išsamiau nagrinėjant pastarojo dešimtmečio pasikeitimus². Dabar Lietuvoje egzistuojanti privalomojo egzemplioriaus sistema nuodugniai išanalizuota ir L. Kiliaus straipsnyje „Privalomojo egzemplioriaus raida Lietuvoje“³. Taip pat jame glaustai apžvelgtos privalomojo egzemplioriaus ištakos, funkcijos bei istorinė raida.

Pagrindinis šio darbo tikslas – kuo išsamiau išnagrinėti privalomojo egzemplioriaus plėtotę Lietuvoje 1945–1992 m., kadangi tas laikotarpis menkai nušviestas jau mi-

¹ Basiulis J. Privalomasis egzempliorius Lietuvoje // Bibliotekininkystė ir bibliografija. T. 1 (1961), p. 191–243.

² Janonis O. Privalomasis egzempliorius pasaulyje ir Lietuvoje // Bibliografija'96 : mokslo darbai. Vilnius, 1998. P. 44–54.

³ Kilius L. Privalomojo egzemplioriaus raida Lietuvoje // Bibliografija'97 mokslo darbai. Vilnius, 1999. P. 16–20.

nėtų autorių. Jie rėmėsi tik privalomąjį egzempliorių reglamentuojančiais įstatymiais dokumentais, o šiame straipsnyje, pasitelkus iki šiol nenaudotų šaltinių (Lietuvos knygų rūmų archyvo; Centriniam valstybės archyve saugomų Glavlito dokumentų) faktinę medžiagą, bandoma detaliai aptarti privalomąjį egzempliorių reglamentuojančius dokumentus bei privalomojo egzemplioriaus pristatymo kontrolės metodus.

Privalomąjį egzempliorių reglamentuojantys dokumentai. Lietuvos Respubliką po Antrojo pasaulinio karo pakartotinai okupavus Tarybų Sąjungai, imta kurti kultūros įstaigų sistema, analogišką tuo metu egzistavusiai TSRS. Liaudies komisarų tarybos (LKT) 1945 m. kovo 29 d. nutarimu Nr. 171 buvo įkurta Knygų rūmai⁴. Vienus iš svarbiausių naujosios institucijos uždavinių (kaupiti ir saugoti valstybinį spaudos archyvą bei rūpintis einamąja valstybine bibliografija) buvo įmanoma įgyvendinti tik sukūrus gerai veikiančią, patikimą, operatyvią privalomojo egzemplioriaus pristatymo sistemą. Todėl šiame straipsnyje labiau rūpės Knygų rūmų pirmųjų metų veikla, susijusi su privalomuoju egzemplioriumi.

LKT 1945 m. kovo 29 d. priėmė nutarimą Nr. 168, kuriuo įpareigojo visas Lietuvos poligrafijos įmones nuo 1945 m. kovo 1 d. Knygų rūmams nemokamai pristatyti jų spausdinamus spaudinius: po 10 privalomųjų egzempliorių – knygų, žurnalų, respublikinių laikraščių, karinių politinių valdybų, geležinkelių bei laivyninkystės laikraščių, kartografinių, vaizdinių leidinių bei natų; po 2 privalomuosius egzempliorius – rajoninių ir daugiatisražių laikraščių, smulkių spaudinių, dauginamąja technika spausdintų leidinių bei visų spaudinių, kurių tiražas mažesnis nei 300 egzempliorių⁵. Iš pirmosios grupės spaudinių 3 egzempliorius Knygų rūmai turėjo pasilikti savo dispozicijoje, o kitus paskirti nutarime nurodytoms bibliotekoms šia tvarka: 2 egzempliorius perduoti Centrinei valstybinei bibliotekai, po 1 egzempliorius – Mokslų akademijos, Vilniaus bei Kauno universitetų, Šiaulių ir Panevėžio viešosioms valstybinėms bibliotekoms. Iš antrosios grupės leidinių po vieną egzempliorių privalėjo atitekti Knygų rūmams bei Centrinei valstybinei bibliotekai. Poligrafijos įmonėms, nepristačiusioms privalomųjų egzempliorių, patekusioms juos pavėluotai (jau tiražą perdavus leidyklai) arba perdavusioms mažesnių jų skaičių, nei nurodyta nutarime, grėsiė griežtos sankcijos pagal RTFSR baudžiamojo kodekso 111 ir 186 straipsnius, numatančius pareigūnams ne tik pinigines baudas, bet net ir laisvės atėmimą už aplaidų, nesąžiningą tarnybinių pareigų atlikimą, dėl kurio sutrukdyta ar sulėtinta reikalų tvarkymo eiga.

Tačiau nutarimą įgyvendinti sekėsi sunkiai. Leidyklų ir poligrafijos valdybos (prie LKT) viršininkas I. Gaška išplatino įsakymą, įpareigojantį visas Lietuvos teritorijoje

⁴ Dėl Lietuvos TSR knygų rūmų įsteigimo : Lietuvos TSR LKT 1945 m. kovo 29 d. nutarimas Nr. 171 // Lietuvos TSR įstatymų, Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakų ir Vyriausybės nutarimų chronologinis rinkinys. Vilnius, 1956. T. 1, p. 112–113.

⁵ Dėl Lietuvos TSR teritorijoje išeinančių spaudinių privalomųjų egzempliorių pristatymo ir paskirstymo LTSR Liaudies komisarų tarybos nutarimas. 1945 m. kovo 29 d. Nr. 168 // Kultūros švietimo darbuotojo vadovas / paruošė V. Girdžius. Vilnius, 1948. P. 27–28.

veikiančias spaustuves vykdyti LKT nutarimą Nr. 168⁶. Vėliau dar ne kartą Bibliotekų valdybos viršininkas T. Adomonis kreipėsi į įvairias instancijas (Vyriausiąją leidinių ir leidyklų valdybą, Lietuvos KP(b) CK, Valstybinę poligrafijos trestą) su prašymu nurodyti spaustuvėms siūsti privalomąjį egzempliorių Knygų rūmams. Tačiau kai kurios poligrafijos įmonės apie LKT nutarimą sužinojo tik gavusios Kultūros-švietimo įstaigų komiteto 1945 m. gruodžio 30 d. raštą Nr. 3157. Deja, dauguma jų 1945 m. leidinių jau nebegalėjo pateikti, tačiau 1946 m. pasižadėjo nutarimą vykdyti. Nemažai neaiškumų bei painiavos 1945–1946 m. kildavo ir dėl techninių nesklaidumų, pavyzdžiui, Knygų rūmų adreso – kartais paštas siuntinius gražindavo su priedašu, kad tokios įstaigos Vilniaus mieste nėra, Lazdijų spaustuvė „Dzūkų žinios“ laikraščių privalomuosius egzempliorius siųsdavo Knygų rūmams į Kauną, bet banderolės negrįždavo. Nors Knygų rūmai buvo įkurti 1945 m. kovo 29 d., faktiškai veiklą pradėjo tik 1946 m. gegužės mėn.⁸ Iki tol spaustuvės visą medžiagą privalėjo siūsti Bibliotekų skyriui, tačiau ši informacija ne visos poligrafijos įmones pasiekė. Deja, ir tos spaustuvės, kurių šie įstatymai formakdavo adresatą, pateikdavo ne visą privalomųjų egzempliorių skaičių. Šią problemą dar labiau paaštrino Vyriausiosios literatūros ir leidyklų valdybos (Glavlito) 1946 m. vasario 27 d. raštas Nr. 50, kuriuo remiantis poligrafijos įmonės pradėjo siūsti tik po vieną visų spaudinių egzempliorių. Knygų rūmams teko kreiptis į Glavlitą dėl šio nurodymo, prieštaraujančio LKT 1945 m. kovo 29 d. nutarimui, atšaukimo⁹.

Knygų rūmų darbuotojai įvairiais būdais (savo jėgomis ir padedami aukštesniųjų institucijų) stengėsi normalizuoti privalomųjų egzempliorių pristatymą. Visų spaustuvių direktoriams buvo išsiųsti raštai, kuriuose buvo prašoma operatyviau pristatyti spaudinius (ypač Vilniaus ir Kauno spaustuves, nes ten gaminta dauguma respublikinės spaudos); smulkius spaudinius siūsti kartą per savaitę, pažymint datą ir tiražą (nuo to priklausydavo tiksliai poligrafijos produkcijos apskaita); pateikti dokumentus be defektų, gerai įpakuotus, neaprintus, tinkamus amžinai saugoti, taip pat apgailestauta, kad, negavus spaudinių kreipiantis laiškais į spaustuves, prašant juos atsiųsti, dažniausiai atsakymų nesulaukiama¹⁰. Knygų rūmų prašymu Kultūros-švietimo įstaigų komi-

⁶ Leidyklų ir poligrafijos valdybos prie LTSR LKT. Įsakymas Nr. 54. Vilnius. 1945 m. balandžio mėn. 16 d. Išrašas // Lietuvos TSR knygų rūmų archyvas. Ap. 1, b. 11, lap. 42.

⁷ Lietuvos TSR knygų rūmų archyvas. Ap. 1, b. 11, lap. 3–5, 16–17.

⁸ Lietuvos TSR knygų rūmai darbo apskaita 1948 m. Vilnius. 1949 // Lietuvos TSR knygų rūmų archyvas. Ap. 1, b. 42, lap. 2.

⁹ Vyriausiajai literatūros ir leidyklų valdybai. Lietuvos TSR knygų rūmai. Vilnius. 1946 m. kovo mėn. 27 d. Nr. 58. LTSR knygų rūmų direktorius // Lietuvos TSR knygų rūmų archyvas. Ap. 1, b. 11, lap. 35.

¹⁰ spaustuvės direktoriui. Lietuvos TSR knygų rūmai. 1947 m. I mėn. 6 d. Nr. 10. Nuorašai visoms spaustuvėms. Parašas A. Ulpis direktorius // Lietuvos TSR knygų rūmų archyvas. Ap. 1, b. 24, lap. 1;

spaustuvės vedėjui. Lietuvos TSR knygų rūmai. 1947 m. IV mėn. 3 d. Nr. 270 // Lietuvos TSR knygų rūmų archyvas. Ap. 1, b. 24, lap. 25–26.

teto pirmininkas E. Načas kreipėsi į Mi istrų Tarybą pageidaudamas, kad ši nurodytų respublikos poligrafijos įmonėms tiksliai vykdyti LKT nutarimą Nr. 168¹¹. Raštas buvo persiustas Leidyklų ir poligrafijos valdybos viršininkui I. Gaškai. Jame reikalauta išsiaiškinti konkrečias įmones, nevykdančias minėto nutarimo¹². Knygų rūmai pateikė 19 spaustuvių, aplaidžiai siunčiančių privalomuosius egzempliorius, sąrašą bei negautų laikraščių sąrašą, į kurį įtraukti 13 pavadinimų 72 laikraščių numeriai, spausdinti 12 spaustuvių¹³.

Privalomojo egzemplioriaus rinkimo darbą sunkino ir ta aplinkybė, kad penktajame dešimtmetyje sparčiai steigiamas naujas apskričių spaustuves ne visada pasiekdavo dokumentai, reglamentuojantys privalomųjų egzempliorių pristatymą. Pavyzdžiui, laikraščio „Stalino keliu“ redakcijos spaustuvė, pradėjusi savo veiklą Kupiškėje 1947 m. gegužės mėnesį, gavo tik sąjunginio Glavlito viršininko 1945 m. vasario 21 d. įsakymą Nr. 111, kuris skelbė, kad respublikiniams knygų rūmams siunčiamų privalomųjų egzempliorių skaičius negali būti didesnis nei 5 egzemplioriai¹⁴. Bandydami taisyti susidariusią padėtį, Knygų rūmai kreipėsi į apskričių vykdomuosius komitetus pateikdami LKT 1945 m. kovo 29 d. nutarimą Nr. 168 bei prašydami pranešti apie naujas poligrafijos įmones, kad galėtų smulkiau informuoti apie privalomųjų egzempliorių siuntimo tvarką¹⁵.

Spaustuvinėms susipažinus su LKT nutarimu ir įpratus jį vykdyti, pagerėjus pašto darbui, dėl kurio kaltės ankstesniais metais ne visos banderolės pasiekdavo adresatą, privalomasis egzempliorius buvo pristatomas tvarkingiau, tačiau vis dar neoperatyviai. Laikraščių privalomuosius egzempliorius reikalauta išsiųsti išleidimo dieną, smulkus spaudinius – kartą per savaitę, o knygas ir brošiūras – prieš atiduodant plauti, tačiau poligrafinėms dažnai nesilaikydavo šių terminų. Nuo 1947 m. imtas kontroliuoti privalomojo egzemplioriaus pristatymas bei stengtasi pastebėtus trūkumus šalinti: buvo rašomi laišukai, primenantys spaustuvėms jų pareigas ir baudžiamąją atsakomybę už jų nevykdymą, palaikomi ryšiai su Glavlitu bei jo atstovais provincijoje.

¹¹ Lietuvos TSR Mi istrų Tarybai. Kultūros-švietimo įstaigų komiteto prie LTSR MT pirmininkas. Vilnius. 1947 m. rugsėjo mėn. 16 d. Nr. 4086. Parašas E. Načas // Lietuvos TSR knygų rūmų archyvas. Ap. 1, b. 24, lap. 66.

¹² Leidyklų ir poligrafijos valdybos viršininkui drg. Gaškai. Lietuvos TSR Ministrų Tarybos Reikalų valdyba. Vilnius. 1947 m. rugsėjo mėn. 24 d. Nr. 8-4864. Parašas Lietuvos TSR Ministrų Tarybos Reikalų valdytojo pavaduotojas D. Petryla // Lietuvos TSR knygų rūmų archyvas. Ap. 1, b. 24, lap. 65–66.

¹³ Leidyklų ir poligrafijos valdybos viršininkui. Lietuvos TSR knygų rūmai. Vilnius. 1947 m. spalio mėn. 21 d. Parašas : Direktorius A. Ulpis // Lietuvos TSR knygų rūmų archyvas. Ap. 1, b. 24, lap. 71–73.

¹⁴ Lietuvos TSR knygų rūmų direktoriui drg. Ulpiui „Stalino keliu“ redakcijos spaustuvė. 1948 m. vasario 6 d. Nr. 12. Parašas : Spaustuvės vedėjas J. Kasmauskas // Lietuvos TSR knygų rūmų archyvas. Ap. 1, b. 53, lap. 15.

¹⁵ Apskritis vykdomojo komiteto drg. pirmininkui. Lietuvos TSR knygų rūmai. 1948 m. vasario mėn. 7 d. Nr. 147 // Lietuvos TSR knygų rūmų archyvas. Ap. 1, b. 53, lap. 21.

Daugiausia nesklandumų kildavo dėl laikraščių privalomųjų egzempliorių pristatymo. Spaustuvėms siūlyta pasiūlyti po vieną kiekvieno spausdinamo laikraščio numerio egzempliorių, o jei per metus Knygų rūmai nepaprašys papildyti savo komplekto, spaustuvėms su juo leista pasielgti kaip tinkamoms. Nesusipratimų kildavo ir dėl skirtingo LKT nutarimo interpretavimo. Knygų rūmai, stengdamiesi kuo išsamiau sukomplektuoti nutarime nurodytų bibliotekų fondus, iš spaustuvė reikalavė visų spausdinių, išskyrus smulkius bei išspausdintus mažesniu nei 300 egzempliorių tiražu, po 10 privalomųjų egzempliorių, apskričių laikraščius prilyginę respublikiniams, bet Glavlito darbuotojai, kontroliuojantys privalomųjų egzempliorių išsiuntimą iš poligrafijos įmonių, juos laikė rajoniniais¹⁶. Nesutarimus su spaustuvėmis bandyta spręsti apeliuojant į spaustuvė vadovų geranoriškumą, prašant, kad jie ir toliau neatsisakytų siųsti 10 ar bent 5 apskričių laikraščių egzempliorius, kol Ministrų Taryba teisiškai išspręs šią koliziją¹⁷.

Privalomojo egzemplioriaus išsamumas bei griežtas nurodyto egzempliorių skaičiaus laikymasis Knygų rūmams buvo svarbus ne tik kaupiant archyvą, vykdant bibliografinę registraciją ir rengiant einamosios valstybinės bibliografijos leidinius, bet ir stengiantis išsamiai komplektuoti LKT numatytas bibliotekas. Respublikinis nemokamas privalomasis egzempliorius bibliotekoms buvo skiriamas siekiant papildyti jų fondus tuometinę ideologiją atitinkančia nauja literatūra. O fondai buvo sumažinę dėl karo negandų ir pokario „valymo“, be to, nebuvo sukurtos bibliotekų aprūpinimo leidiniais sistemos. Privalomasis egzempliorius šešioms didžiosioms bibliotekoms pradėtas skirstyti 1945 m. pabaigoje. Iš pradžių bibliotekininkų prašyta spausdinius atsitiinti iš Knygų rūmų, o vėliau žadėta leidinius sistemingai siųsti. Deja, pašto išlaidoms nuolat trūkdavo lėšų. Privalomojo egzemplioriaus išsiuntinėjimui 1948 m. Knygų rūmai buvo suplanavę 1250 rb, sąmatą tvirtinant paskirta tik 700 rb, o gegužės mėnesį jau buvo išleista daugiau nei 800 rb.¹⁸ Dėl šios priežasties bibliotekos buvo raginamos pačios padengti siuntimo išlaidas, tačiau jų sąmatose tam nebuvo numatyta lėšų. Tuomet bibliotekoms siūlyta pačioms pasiimti leidinius iš Knygų rūmų. Susidarius šiai situacijai, vienų bibliotekų (Centrinės valstybinės, Vilniaus universiteto) vadovybė nuolat rūpinosi laiku gauti spausdinius, o kitoms (Šiaulių ir Panevėžio viešosioms) Knygų rūmų darbuotojai primindavo apie joms skirtus leidinius. Bibliotekos turėjo ir specifinių poreikių, nenumatytų nutarime. Kauno valstybinio Vytauto Didžiojo universiteto biblioteka, nuo prieškarinio laikų renkanti smulkiąją spaudą, kreipėsi į Knygų rūmus

¹⁶ LTSR knygų rūmų direktoriui drg. Ulpiui. Vyriausioji literatūros ir leidyklų valdyba prie Lietuvos TSR [194]8 m. IX mėn. 17 d. Nr. 202. Parašas : Glavlito viršininko pavaduotojas B. Gurvičius, Patikrinamosios kontrolės skyriaus viršininkas V. Galvanauskas // Lietuvos TSR knygų rūmų archyvas. Ap. 1, b. 53, lap. 69.

¹⁷ Lietuvos TSR knygų rūmų archyvas. Ap. 1, b. 78, lap. 58–59, 69.

¹⁸ Kultūros švietimo įstaigų komiteto prie Lietuvos TSR Ministrų Tarybos pirmininkui. Dėl privalomųjų egzempliorių siuntimo. [194]8 gegužės 25. Parašas : Direktorius A. Ulpis // Lietuvos TSR knygų rūmų archyvas. Ap. 1, b. 53, lap. 45.

prašydamą skirti po vieną privalomąjį egzempliorių kiekvieno smulkaus spaudinio. Nors Knygų rūmai LKT nebuvo įpareigoti to daryti, tačiau sutiko, jeigu bus dubletų, patenkinti bibliotekos prašymą¹⁹. Iš 1948 m. ataskaitos matyti, kad pažadą stengtasi tesėti, nes kitoms bibliotekoms, turėjusioms gauti po vieną privalomąjį egzempliorių, perduota po 6233, o Kauno universiteto bibliotekai – net 11 179 egzemplioriai²⁰. Remiantis neišsamiais duomenimis, kuriuos pavyko rasti Knygų rūmų archyve, galima teigti, kad nuo 1945 m. pabaigos iki 1950 m. vidurio šešioms bibliotekoms buvo perduota daugiau kaip 200 tūkst. spaudos vienetų.

1949 m. buvo gautas TSRS Ministrų Tarybos įgaliojimo karinių ir valstybinių paslapčių apsaugai spaudoje 1949 m. balandžio 30 d. įsakymas Nr. 462, besiremiantis TSRS Ministrų Tarybos 1949 m. balandžio 21 d. potvarkiu Nr. 5333-r, kuris nurodė, kad respublikiniams knygų rūmams gali būti skirtas tik vienas nemokamas tose respublikose išleistų leidinių privalomasis egzempliorius. Lietuvos knygų rūmai raštu kreipėsi į Sąjunginių knygų rūmų direktorių, norėdami išsiaiškinti, ar šis įsakymas galioja tik toms sąjunginėms respublikoms, kurios iki tol neturėjo savo respublikos Ministrų Tarybos nutarimo dėl privalomojo egzemplioriaus pristatymo, ir bandydami Centrinės valstybinės bibliotekos veikla Kauno mieste pagrįsti būtinumą Lietuvos knygų rūmams gauti bent du nemokamus privalomuosius egzempliorius, iš kurių vienas būtų skirtas amžinai saugoti, o antrasis – naudojamas bibliografinėi registracijai, statistinei apskaitai ir interesantų aptarnavimui; jei bus galimybių, prašė palikti Lietuvoje galiojantį nutarimą²¹. Gautas atsakymas patvirtino ankstesnes nuostatas, kad respublikiniai knygų rūmai gali gauti tik vieną nemokamą visų spaudinių, leidžiamų respublikos leidyklose, privalomąjį egzempliorių. Ant šio rašto Lietuvos knygų rūmų direktoriaus A. Ulpio ranka užrašytas pavedimas Privalomojo egzemplioriaus skyriaus vedėjui: „Paruošti raštą Komitetui ir projektą Lietuvos TSR Ministrų Tarybai, kad knygų rūmams būtų išskirti 2 egz.: vienas – „amžinam saugojimui“ ir vienas bibliogr. inform. darbu. 1949 VI 2 d.“²² Projekte tokį sprendimą tikriausiai buvo bandoma motyvuoti tuo, kad Lietuvos knygų rūmai Vilniaus mieste vykdė ir centrinės valstybinės bibliotekos funkcijas, o šioms bibliotekoms TSRS Ministrų Tarybos įgaliojimo karinių ir valstybinių paslapčių apsaugai spaudoje 1948 m. lapkričio 27 d. įsakymu Nr. 1160 buvo skirtas vienas nemokamas respublikos leidyklų leidžiamų spaudinių nacionaline kalba privalomasis egzempliorius. Deja, Lietuvos Ministrų Tarybos 1950 m. vasario 15 d. priim-

¹⁹ Kauno VVD universiteto bibliotekos direktoriui. [194]7 gruodžio 20 // Lietuvos TSR knygų rūmų archyvas. Ap. 1, b. 24, lap. 100.

²⁰ Lietuvos TSR knygų rūmai darbo apskaita 1948 m. Vilnius. 1948 // Lietuvos TSR knygų rūmų archyvas. Ap. 1, b. 42, lap. 3.

²¹ Директору Всесоюзной Книжной палаты тов. Куприянову. [19]49 мая 18. Parašas: Директор А. Ульпис // Lietuvos TSR knygų rūmų archyvas. Ap. 1, b. 78, lap. 70–71.

²² Директору книжной палаты Литовской ССР тов. Ульпису. Всесоюзная книжная палата. № 1030, 27 мая, 1949 г. Parašas: Директор Всесоюзной Книжной палаты Т. Куприянов // Lietuvos TSR knygų rūmų archyvas. Ap. 1, b. 78, lap. 74.

tame nutarime Nr. 105 privalėjo vadovautis sąjunginiais potvarkiais ir negalėjo atsižvelgti į objektyvias sąlygas bei daryti kitokius sprendimus. Taigi šiuo nutarimu visos Lietuvos teritorijoje esančios įmonės ir įstaigos, atliekančios poligrafijos darbus, buvo įpareigosotos nuo 1950 m. sausio 1 d. tik Lietuvos knygų rūmams siųsti po vieną nemokamą privalomąjį visų spaudinių egzempliorių²³. Vieno centro, saugančio spaudos produkciją respublikoje, buvo per maža ne tik dėl spaudinių saugumo, bet ir dėl tos priežasties, kad Knygų rūmai nevykdė bibliotekinės funkcijos. Valstybinės bibliografijos centrui skiriant tik vieną privalomąjį egzempliorių, nebuvo atsižvelgta į pagrindines jo vykdomas funkcijas. Remdamiesi privalomuoju egzemplioriumi Knygų rūmai kaupė archyvą, vykdė bibliografinę registraciją, spaudos statistiką, centralizuotą katalogavimą, leido einamosios valstybinės bibliografijos leidinius ir tik vėliau jau naudotą spaudinį perduodavo amžinai saugoti. Kitam darbui įvairiais būdais stengtasi sukomplektuoti antrąjį egzempliorių. Šio uždavinio įgyvendinimą palengvino Lietuvos Ministrų Tarybos 1949 m. spalio 31 d. nutarimas Nr. 827, įpareigojantis valstybines leidyklas jų išleistų leidinių vieną nemokamą egzempliorių siųsti Knygų rūmams, tačiau kitų įstaigų ir organizacijų išleistus spaudinius reikėdavo išgauti kitais būdais. Lietuvos Ministrų Tarybos nutarimas pavedė Poligrafijos pramonės, leidyklų ir knygų prekybos valdybos leidykloms, taip pat visoms kitoms respublikinio pavaldumo leidykloms skirti po vieną apmokamą tų leidyklų leidžiamų spaudinių egzempliorių aštuonioms didžiausioms Lietuvos (Valstybinei centrinei bibliotekai Kaune, Mokslų akademijos, Vilniaus ir Kauno valstybinių universitetų bei viešosioms Šiaulių, Panevėžio, Klaipėdos, Nr. 2 Vilniaus) bibliotekoms. Knygų rūmams neberekėjo skirstyti bibliotekoms privalomųjų egzempliorių (šiam darbui anksčiau reikėjo daug laiko bei darbo sąnaudų). Kaip ir ankstesniame nutarime, išliko baudžiamoji atsakomybė už privalomojo egzemplioriaus nepateikimą arba pavėluotą pristatymą.

1951 m. priimtas Lietuvos Ministrų Tarybos nutarimas dėl nemokamųjų privalomųjų egzempliorių papildė bei patikslino 1950 m. vasario 15 d. nutarimą, bet iš esmės jo nepakeitė ir į Knygų rūmų darbą naujovių neįnešė²⁴. Dar po metų, 1952 m. balandžio 18 d., pasirodęs naujas Lietuvos Ministrų Tarybos nutarimas Nr. 364 panaikino galimybę sukomplektuoti išsamų antrąjį spaudinių komplektą, remiantis valstybinių leidyklų atsiųstais nemokamais egzemplioriais²⁵. Metų viduryje bandyta serialinius leidinius prenumeruoti arba gauti iš redakcijų, tačiau spragų nepavyko išvengti. Į Priva-

²³ Dėl spaudinių privalomųjų egzempliorių išskyrimo : Lietuvos TSR MT 1950 m. vasario 15 d. nutarimas Nr. 105 // Lietuvos TSR įstatymų, Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakų ir vyriausybės nutarimų chronologinis rinkinys. T. 2 1948–1950. Vilnius, 1957. P. 295.

²⁴ Dėl Lietuvos TSR valstybinių leidyklų nemokamųjų egzempliorių Lietuvos TSR Ministrų Tarybos 1951 m. vasario 10 d. nutarimas Nr. 109. Vilnius // CVA. Mikrof. F. 754, ap. 1, b, 216, d. 1, lap. 57–58.

²⁵ Dėl tvarkos, pagal kurią Lietuvos poligrafijos įmonės privalo išsiuntinėti spaudinių nemokamus signalinius bei kontrolinius egzempliorius Lietuvos TSR Ministrų Tarybos 1952 m. balandžio 18 d. nutarimas Nr. 364 // CVA. Mikrof. F. 754, ap. 1, b, 259, d. 1, lap. 137–140.

lomojo egzemplioriaus skyriaus darbą nemaža painiavos 1952 m. įnešė ir vietos Oblitų rajoninėms spaustuvioms išsiųsti sąrašai (parengti pagal TSRS Ministrų Tarybos įgaliojimo karinėms ir valstybinėms paslaptims spaudoje saugoti 1952 m. įsakymą Nr. 311) tų įstaigų, kurioms privalu pateikti spaudinių privalomuosius egzempliorius²⁶. Kadangi sąrašė Lietuvos knygų rūmai nebuvo paminėti, kai kurios rajoninės spaustuviės nustojo siųsti privalomuosius egzempliorius. Vėliau išsiaiškinta, kad minėtas įsakymas respublikinio privalomojo egzemplioriaus siuntimo tvarkos nekeitė, tačiau susidariusius nemažus trūkumus pavyko panaikinti tik per skyriaus darbuotojų komandiruotes. Su Glavlito pareigūnais Knygų rūmų darbuotojai ne kartą diskutavo ir dėl „tarnybinių dokumentų“ bei „techninės dokumentacijos“ sampratų, kurie pagal anksčiau minėtą 1952 m. įsakymą Nr. 311 neturėjo būti siunčiami kaip privalomasis egzempliorius, tuo labiau kad kai kurie iš šių leidinių pasiekdavo Sąjunginius knygų rūmus ir būdavo skelbiami jų leidžiamuose einamosios spaudos metraščiuose bei tuo kompromituodavo Lietuvos bibliografijos centro darbą²⁷. Į dviejų institucijų ginčus buvo įtraukiami ir Sąjunginiai knygų rūmai, kuriems teko arbitro vaidmuo. Lietuvos Glavlitas nepagrįstai norėjo išplėsti „tarnybinių dokumentų“ ir „techninės dokumentacijos“ ribas bei sumažinti valstybinėje bibliografijoje registruotinių spaudinių skaičių.

Gamybiniuose pasitarimuose, Privalomojo egzemplioriaus skyriaus vedėjo atskaitose nuolat buvo keliamas klausimas dėl antrojo nemokamo privalomojo egzemplioriaus paskyrimo Knygų rūmams, kreiptasi ir į Sąjunginius knygų rūmus²⁸, tačiau 1959 m. rugsėjo 16 d. Lietuvos Ministrų Tarybos nutarime Nr. 485, reglamentuojančiame privalomųjų egzempliorių siuntimo tvarką respublikoje, Knygų rūmams skirtų nemokamų egzempliorių skaičius nepasikeitė – liko vienas egzempliorius²⁹. Tiksliau, nors ir ne visai tiksliai bei išsamiai buvo įvardyti spaudiniai, pristatomi bibliografijos centrui – tai visi leidiniai visomis kalbomis, respublikiniai, miestų, rajonų, daugiatairazių ir geležinkelinių laikraščiai. Nutarimas nurodė ir tai, kad neslapti spaudiniai siunčiami nemokamai iki leidinių įforminimo platinti. Už Lietuvos Ministrų Tarybos nutarimo nevykdymą nebegrėšė baudžiamoji atsakomybė, tačiau įvardyta institucija – Vyriausioji valdyba karinėms ir valstybinėms paslaptims spaudoje saugoti (Glavlit) – įpareigota kontroliuoti, kad poligrafijos įmonės laiku pateiktų nemokamus privalomuosius egzempliorius.

²⁶ Lietuvos TSR knygų rūmai 1952 m. darbo apyskaita // Lietuvos TSR knygų rūmų archyvas. Ap. 1, b. 67, lap. 42.

²⁷ Lietuvos TSR Glavlito viršininkui drg. B. A. Gurvičiui. [195]4 rugsėjo 30. Parašas : Direktorius A. Ulpis // Lietuvos TSR knygų rūmų archyvas. Ap. 1, b. 198, lap. 26.

²⁸ Lietuvos TSR knygų rūmų Privalomojo egzemplioriaus skyriaus gamybinio pasitarimo, vykusio 1954 m. lapkričio mėn. 5 d., protokolas Nr. 5 // Lietuvos TSR knygų rūmų archyvas. Ap. 1, b. 206, lap. 62.

²⁹ Dėl kontrolinių ir privalomųjų spaudos leidinių egzempliorių siuntinėjimo tvarkos : Lietuvos TSR Ministrų Tarybos 1959 m. rugsėjo 16 d. nutarimas Nr. 485 // Lietuvos TSR galiojančių įstatymų sisteminis rinkinys. T. 13 / Lietuvos TSR Teisingumo ministerija. Vilnius, 1978. P. 211–214.

Tiktai po aštuonerių metų – 1967 m. Lietuvos knygų rūmams Lietuvos Ministrų Tarybos sprendimu pagaliau buvo skirti du kontroliniai egzemplioriai³⁰. Tų pačių metų balandžio 10 d. Glavlito įsakymu Nr. 3-nt bibliografijos centrai ir Vyriausiajai valdybai valstybinėms paslaptims spaudoje saugoti (Glavlitui) paskirti visų leidinių su grifu „Naudotis tarnyboje“ privalomieji egzemplioriai bei nurodyta, kad tik Lietuvos knygų rūmams siųstini leidinio, kurio tiražas spausdinamas dalimis, nors ir įvairiose spaustuose, antrojo ir kitų dalių tiražų, taip pat papildomų tiražų kontroliniai egzemplioriai³¹. Šią nuostatą patvirtino ir 1976 m. rugpjūčio 30 d. Glavlito įsakymas Nr. 8-nt, pabrėžęs, kad neturėtų būti pateikiami blankai (apskaitos ir atskaitomybės formos), įpakavimai ir žaidimai³². Nuo 1967 m. Lietuvoje nusistovėjo privalomojo egzemplioriaus pristatymo sistema. Nebe taip dažnai kaip pirmaisiais dviem dešimtmečiais buvo keičiami dokumentai, reglamentuojantys privalomąjį egzempliorių. Ir tiktai 1987 m. gruodžio 29 d. pasirodė naujas Lietuvos Ministrų Tarybos nutarimas Nr. 358, detaliau apibrėžęs privalomojo egzemplioriaus siuntimo tvarką bei įnešęs naujovių³³. Kaip ir ankstesniuose dokumentuose, pabrėžta, kad neslaptus spaudinius juos gaminusios poligrafijos įmonės, taip pat įstaigos ir organizacijos, turinčios dauginimo aparatus, privalo nemokamai išsiųsti, iki bus įformintas leidinių platinimas. Nemokamų privalomųjų egzempliorių išsiuntimo kontrolė palikta Glavlitui. Nutarime pirmą kartą įvardyti nesiųstini spaudiniai (partinių, tarybinių ir komjaunimo organų tarnybiniai leidiniai bei dokumentai; tarnybiniai dokumentai, kurių išspausdinta 25 ir mažiau egzempliorių; TSRS valstybės saugumo komiteto ir TSRS vidaus reikalų ministerijos organų ir kariuomenės tarnybiniai dokumentai; griežtos atskaitomybės dokumentai ir jiems prilyginta medžiaga; karinės produkcijos neslapta techninė dokumentacija), leidyklos bei leidybinės organizacijos įpareigtos pristatyti nemokamus privalomuosius egzempliorius leidinių, išleistų pagal jų užsakymą sąjunginėse respublikose ir užsienyje, o siekiant užtikrinti, kad spaudiniai ilgiau išsilaikytų, poligrafijos įmonės privalo išleisti poligrafiškai pagerintus egzempliorius, kurie turi būti siunčiami Sąjunginiams ir Lietuvos knygų rūmams. Pirmą kartą Lietuvos Ministrų Tarybos dokumente įvairioms privalomojo egzemplioriaus rūšims nustatytas skirtingas privalomųjų egzempliorių skai-

³⁰ Dėl Lietuvos TSR Ministrų Tarybos 1959 m. rugsėjo 16 d. nutarimo Nr. 485 dalinio pakeitimo Lietuvos TSR Ministrų Tarybos 1967 m. vasario 22 d. nutarimas Nr. 65 // Ten pat. P. 14.

³¹ Dėl neslaptų leidinių kontrolinių egzempliorių siuntinėjimo Lietuvos TSR įstaigoms ir organizacijoms tvarkos Vyriausiosios valdybos valstybinėms paslaptims spaudoje saugoti prie Lietuvos TSR Ministrų Tarybos viršininko 1967 m. balandžio mėn. 10 d. įsakymas Nr. 3-nt // CVA. F. 522, ap. 1, b. 52, lap. 3–4.

³² Dėl neslaptų leidinių kontrolinių egzempliorių siuntinėjimo Lietuvos TSR įstaigoms ir organizacijoms tvarkos: Vyriausiosios valdybos valstybinėms paslaptims spaudoje saugoti prie Lietuvos TSR Ministrų Tarybos viršininko 1976 m. rugpjūčio 30 d. įsakymas Nr. 8-nt // CVA. F. R-522, ap. 1, b. 88, lap. 9–12.

³³ Dėl spaudinių kontrolinių ir privalomųjų egzempliorių siuntinėjimo tvarkos tolesnio tobulinimo Lietuvos TSR Ministrų Tarybos nutarimas 1987 m. gruodžio 28 d. Nr. 358 // Lietuvos TSR Ministrų Tarybos 1987 metų gruodžio mėnesio nutarimai. [Vilnius], [1988]. P. 111–119.

čius. Leidyklų ir kitų organizacijų leidžiamų visų spaudinių visomis kalbomis, tarp jų ir su grifu „Naudotis tarnyboje“, išskyrus serialinius leidinius bei blankus (apskaitos ir atskaitomybės formas), turėjo būti siunčiama po 3, žurnalų, biuletenių ir respublikinių, miestų, rajonų bei daugiatairažių laikraščių – po 2, o smulkių spaudinių, antrų ir tolesnių dalinių tiražų, visų rūšių spaudinių papildomų tiražų bei valstybinių standartų, šakinių standartų, techninių sąlygų ir techninės dokumentacijos – po 1 egzempliorių. Nutarimo nuostatos poligrafijos įmonėms buvo perduotos Lietuvos Glavlito 1988 m. kovo 1 d. įsakymu Nr. 2-nt „Dėl spaudinių kontrolinių ir privalomųjų egzempliorių siuntinėjimo tvarkos“³⁴. 1989 m. lapkričio 27 d. priimtas Lietuvos Ministrų Tarybos nutarimas Nr. 267 dėl 1987 m. gruodžio 28 d. nutarimo Nr. 358 priedėlio papildymo nepakeitę privalomųjų egzempliorių skaičiaus, skirto Lietuvos knygų rūmams, tačiau atsižvelgiant į naujas visuomenines bei leidybines sąlygas buvo išplėtotas serialinių leidinių, kurių privalomasis egzempliorius turi būti pristatytas, apibūdinimas (rūšinis sąrašas), be žurnalų, respublikinių, miestų, rajoninių ir daugiatairažių laikraščių, paminėti ir visuomeninių organizacijų bei judėjimų, neformalių grupių ir pavienių asmenų visomis kalbomis leidžiami periodiniai leidiniai³⁵. 1990 m. Lietuvai tapus nepriklausoma valstybe, netrukus buvo priimtas ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės birželio 5 d. nutarimas Nr. 199 dėl privalomųjų egzempliorių, kuriuo poligrafijos įmonės įpareigotos nemokamai išsiųsti iš pirmosios tiražo dalies jų gaminamų neslaptų spaudinių privalomąjį egzempliorių iki atiduodant tiražą užsakovui, leidėjams nurodyta siųsti leidinių, spausdinamų už šalies ribų, egzempliorius, kaip nesiųstini leidiniai įvardyti tarnybiniai dokumentai, griežtos apskaitos dokumentai, įvairūs blankai ir nuorašai³⁶. Spausuvių kontrolė, kad būtų laikomasi nutarime išdėstytos tvarkos, buvo pavesta Spaudos kontrolės valdybai prie Vidaus reikalų ministerijos. Lietuvos knygų rūmams skirtų nemokamų visų rūšių dokumentų privalomųjų egzempliorių skaičius vėl suvienodintas iki optimaliausio varianto – dviejų egzempliorių. Šiuo nutarimu vadaudamiesi Knygų rūmai dirbo iki 1992 m. perorganizavimo į Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Bibliografijos ir knygotyros centrą.

Privalomojo egzemplioriaus pristatymo kontrolė. Lietuvos knygų rūmuose privalomojo egzemplioriaus gavimu, tvarkymu bei kontrole rūpinosi Privalomojo egzemplioriaus skyrius (per beveik penkis dešimtmečius ne vieną kartą keitęs pavadinimą).

³⁴ Dėl spaudinių kontrolinių ir privalomųjų egzempliorių siuntinėjimo tvarkos: Vyriausiosios valstybinių paslapčių spaudoje saugojimo valdybos prie Lietuvos TSR Ministrų Tarybos (LTSR Glavlito) įsakymas Nr. 2-nt. 1988 kovo 1 d. Vilnius. Vilnius, 1988. 6, [1] p.

³⁵ Dėl Lietuvos TSR Ministrų Tarybos 1987 m. gruodžio 28 d. nutarimo Nr. 358 „Dėl spaudinių kontrolinių ir privalomųjų egzempliorių siuntinėjimo tvarkos tolesnio tobulinimo“ priedėlio pakeitimo Lietuvos TSR Ministrų Tarybos 1989 m. lapkričio 27 d. nutarimas Nr. 267. Vilnius // Lietuvos TSR Ministrų Tarybos 1989 metų spalio ir lapkričio mėnesių nutarimai. [Vilnius], [1989]. P. 158–160.

³⁶ Dėl spaudinių privalomųjų egzempliorių siuntinėjimo tvarkos: Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas 1990 m. birželio 5 d. Nr. 199. Vilnius // Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios. 1990, Nr. 18, p. 569–570.

Gautų spaudinių, kuriuos iš poligrafijos įmonių, esančių Vilniuje, pristatydavo kurjeriai, o iš kitų šalies vietovių atsiųsdavo paštu, tvarkymą sudarė įvairių darbų kompleksas: spaudinių priėmimas, patikrinimas, registravimas, trūkstamų būtiniausių metrikos duomenų aiškinimasis, periodinių leidinių išdėstymas į lizdus, grupinio saugojimo spaudinių tvarkymas, žymėjimas (išskyrus grupinio saugojimo spaudinius) kontrolės žurnaluose ir perdavimas. Jau nuo 1950 m. Knygų rūmų darbuotojai stengėsi spaustuves informuoti apie spaudinių siuntimo taisykles, tačiau tai nebuvo atliekama nuosekliai ir informacija pasiekdavo ne visas poligrafijos įmones. Privalomieji egzemplioriai dažnai būdavo pristatomi pavėluotai arba Knygų rūmus pasiekdavo defektuoti dėl netinkamo siuntimo būdo. 1967 m. bandyta paspartinti spaudinių gavimą iš Kauno spaustuvių, susitarus su „Vagos“ leidyklos darbuotojais, kurie patys iš spaustuvių atsimdavo signalinius egzempliorius, kad jie paims ir Knygų rūmams perduos privalomuosius egzempliorius. Tačiau po dviejų mėnesių šios praktikos buvo atsisakyta, nes leidykla pristatė ne visus spaudinius³⁷. 1974 m., vykdant Valstybinės leidyklų, poligrafijos ir knygų prekybos reikalų komiteto 1973 m. spalio 17 d. įsakymą Nr. 95, buvo parengtos ir išplatintos respublikos poligrafijos įmonėms ir organizacijoms, atliekančioms poligrafijos darbus, privalomųjų egzempliorių siuntimo taisyklės³⁸. Jose išsamiai ir aiškiai išdėstyti reikalavimai, kurių turėjo laikytis spaustuvės, siunčiančios privalomuosius egzempliorius Knygų rūmams. Tačiau aktualiausia problema ir vėliau liko įvairūs privalomojo egzemplioriaus pristatymo pažeidimai (dokumentų privalomieji egzemplioriai neatsiūsti, siūsti neritmingai, pavėluotai ar nesilaikant numatyto egzempliorių skaičiaus), sudarydavę spragas, kurias buvo būtina kuo greičiau užpildyti, kad bibliografijos centras galėtų deramai atlikti jam pavestas funkcijas (kaupiti archyvą, tvarkyti spaudos statistiką, sudaryti einamąją, vėliau ir retrospektyviąją valstybinę bibliografiją, informuoti vartotojus). Lietuvos knygų rūmų Privalomojo egzemplioriaus skyriaus darbuotojai jau nuo 1946 m. bandė kontroliuoti privalomojo egzemplioriaus gavimą. Vėliau kontrolė vykdta tikrinant spaustuvių ir rotaprintų užsakymų knygas bei kontrolinių egzempliorių išsiuntimo dokumentaciją vietoje – pačioje poligrafijos įmonėje; Glavlito pateiktus mėnesinius spaudinių registracijos sąrašus; valstybinių leidyklų išleistus spaudinių mėnesinius sąrašus; rajoninių spaustuvių žiniaraščius; Sąjunginių knygų rūmų valstybinės bibliografijos metraščius ir periodinių leidinių registracijos kartotekas.

Poligrafijos įmonių tikrinimas vietose – viena iš svarbiausių bei veiksmingiausių kontrolės priemonių. Palyginus Knygų rūmų kontrolės žurnalo ir spaustuvės užsakymų knygos įrašus, būdavo tiksliai išsiaiškinami neatsiūsti privalomieji egzemplioriai ir

³⁷ Privalomojo egzemplioriaus ir spaudos statistikos skyriaus 1967 m. metinė darbo ataskaita // Lietuvos TSR knygų rūmų archyvas. Ap. 1, b. 545, lap. 38.

³⁸ Spaudinių kontrolinių egzempliorių pristatymo Lietuvos TSR knygų rūmams taisyklės / Lietuvos TSR Ministrų Tarybos Valstybinis leidyklų, poligrafijos ir knygų prekybos reikalų komitetas; Lietuvos TSR knygų rūmai. Vilnius, 1974. 11 p.

stengiamasi juos išreikalauti patikrinimo metu, nes vėliau, nors spaudiniai ir būdavo atsiunčiami, bet dažniausiai neoperatyviai ir ne visi. Sudarius aktą dėl negautų spaudinių ir po dešimties dienų jų nesulaukus, į Vilniaus ir Kauno spaustuves būdavo skambinama telefonu, rajoninėms spaustuvėms rašomi priminimo raštai, kartais tekdavo kreiptis ir į Glavlitą. Knygų rūmų darbuotojai spaustuvių vadovus bei pareigūnus, atsakingus už privalomojo egzemplioriaus išsiuntimą, poligrafijos įmonių tikrinimo metu instruodavo bei konsultuodavo privalomojo egzemplioriaus pristatymo klausimais.

Pirmuosius duomenis apie spaustuvių tikrinimą vietose pavyko rasti Lietuvos knygų rūmų archyve saugomoje 1948 m. darbo ataskaitoje³⁹. Iki 1952 m. dėl lėšų stygiaus patikrinimus atlikdavo ne Privalomojo egzemplioriaus, o Komplektavimo skyriaus darbuotojai, vykstantys į kitus miestus bei rajonus knygų rinkimo reikalais. Tačiau tokia praktika nepasiteisino, nes Privalomojo egzemplioriaus skyrius negalėdavo savarankiškai planuoti darbų ritmo, spaustuvių tikrinimas Komplektavimo skyriaus darbuotojams buvo antraeilė užduotis, vykdyta tik likus laiko nuo pagrindinio darbo ir ne visada pakankamai kvalifikuotai, o apskrityse, kuriose nebuvo renkami spaudiniai, likdavo nepatikrintos ir spaustuvės. Kol spaustuvių produkcija buvo palyginti negausi, penktajame–šeštajame dešimtmečiais planuota poligrafijos įmonių darbą tikrinti nors kartą per metus, nuo septintojo dešimtmečio, išaugus spaudos apimčiai, Vilniaus ir Kauno miestų spaustuves, atsižvelgiant į gausią jų produkciją, stengtasi patikrinti du kartus per metus, Šiaulių, Klaipėdos ir Panevėžio miestų spaustuves – kartą per metus, o rajonines spaustuves – kartą per dvejus metus⁴⁰. Iš 1 lentelės matyti, kiek poligrafijos įmonių buvo patikrinta kuriais metais, kiek rasta trūkumų bei kiek liko neišreikalautų spaudinių. Patikrintų spaustuvių ir rotaprintų skaičius šeštajame dešimtmetyje nuolat augo, septintajame dešimtmetyje ir aštuntojo dešimtmečio pirmoje pusėje – nusistovėjo, o vėliau didėjo priklausomai nuo naujų poligrafijos įmonių įsikūrimo. Devintajame dešimtmetyje spaustuvių bei rotaprintų, o kartu ir patikrintų įmonių skaičius buvo gana pastovus. Tačiau poligrafijos įmonių tikrinimo darbai labai nukentėdavo dėl Privalomojo egzemplioriaus skyriaus darbuotojų kaitos. Pavyzdžiui, 1973 m., keičiantis skyriaus vedėjui, spaustuvių bei rotaprintų pagal planą patikrinta tik 64%⁴¹, 1977 m. pradžioje mirus skyriaus vedėjui ir iki metų vidurio trūkstant darbuotojo – tik 53%⁴², 1982 m. vienai iš darbuotojų išėjus ilgalaikių atostogų, labai sumažėjo patikrintų įmonių bei patikrinimų skaičius.

³⁹ Lietuvos TSR knygų rūmai. Darbo apyskaita 1948 m. Vilnius // Lietuvos TSR knygų rūmų archyvas. Ap. 1, b. 42, lap. 3.

⁴⁰ Ruzgas A. Privalomieji egzemplioriai, jų būklė ir funkcijos Lietuvos TSR : diplomis darbas (vad. V. Žukas) / A. Ruzgas. Vilnius, 1966. P. 12. Mašinėraštis.

⁴¹ Lietuvos TSR knygų rūmų 1973 metų darbo ataskaita // Lietuvos TSR knygų rūmų archyvas. Ap. 1, b. 716, lap. 39.

⁴² Lietuvos TSR knygų rūmų 1977 metų darbo ataskaita // Lietuvos TSR knygų rūmų archyvas. Ap. 1, b. 868, lap. 28.

Tikrinant spaustuves rastų neatsiūtų privalomųjų egzempliorių skaičiaus kreivė iki aštuntojo dešimtmečio kilo, tačiau to negalima sieti vien su neatsakingu spaustuvių darbu, tai priklausė ir nuo spaudos produkcijos augimo bei kokybiškesnės Knygų rūmų darbuotojų kontrolės veiklos. Vėlesniais metais nustatomų trūkumų sumažėjo, o devintojo dešimtmečio pabaigoje, susidarius naujoms visuomeninėms politinėms sąlygoms, nulėmusiems naujų žinybinių ir privačių leidyklų bei leidybinių organizacijų kūrimąsi, o kartu ir poligrafijos įmonių produkcijos augimą, negautų privalomųjų egzempliorių skaičius vėl ėmė didėti. Daugumą nepristatytų spaudinių sudarydavo smulkūs spaudiniai ir brošiūros. Trūkstami spaudiniai būdavo išreikalaujami komandiruočių metu ar vėliau, tačiau dalies jų vis dėlto nepavykdavo gauti. 1952–1957 m. jie sudarė apie 10%, 1958–1969 m. šis skaičius išaugo iki 30–40%, vėliau ėmė mažėti ir 1970–1973 m. siekė 20–30%, o 1974–1978 m. smuktelėjo net iki 2,5–10%, tačiau 1979–1988 m. jau vėl buvo neišreikalaujama apie 10–20% spaudinių. Nepristatyti leidiniai būdavo įtraukiami į dezideratų kartoteką, o vėlesniais metais stengtasi spragas užpildyti juos gaunant ne tik iš spaustuvių, bet ir iš užsakovų – leidyklų, redakcijų bei kitų organizacijų.

Daugiausiai trūkumų per visą 1945–1992 m. laikotarpį būdavo atskleidžiama ten, kur spausdinta rotaprintais, bei rajoninėse spaustuvėse. Knygų rūmų darbuotojai rajonines spaustuves tikrindavo tik kartą per dvejus metus, dėl to nepavykdavo sukomplektuoti visų spaudinių komplektų ir po dvejų metų tapdavo sunku išreikalauti trūkstamus egzempliorius, nes ne visos spaustuvės saugodavo savo pagamintos produkcijos pavyzdžius. Privalomojo egzemplioriaus skyriaus darbuotojai privalomojo egzemplioriaus gavimo bei spaustuvių konsultavimo klausimais siųsdavo nemaža raštų, rajoninių spaustuvių vedėjai dėl aplaidaus darbo sulaukdavo Valstybinio spaudos komiteto įspėjimų bei papeikimų, tačiau tai padėties iš esmės nekeisdavo, pagrindinė problema tikriausiai buvo nuolatinė rotaprintų bei rajoninių spaustuvių darbuotojų kaita bei aplaidus požiūris į darbą. Spaudinių privalomojo egzemplioriaus pristatymo kontrolės būdas – poligrafijos įmonių tikrinimas vietoje – tiksliausias, padedantis atskleisti nemaža trūkumų ir juos pašalinti.

Privalomojo egzemplioriaus pristatymas kontroliuotas ir tikrinant leidyklų bei leidybinių organizacijų per mėnesį išleistų leidinių sąrašus. Jau 1946 m. Valstybinės politinės literatūros leidyklos prašyta kas mėnesį siųsti išleistų leidinių ataskaitas⁴³. Pirmaisiais metais leidyklos sąrašus pristatydavo neritmingai, su klaidingais užsakymų numeriais, tačiau vėliau klaidų pasitaikydavo vis mažiau. Kas metai būdavo sutikrinama 6–7 leidyklų pristatyti 72–84 sąrašai, kuriuose vidutiniškai būdavo apie 2000 įrašų. 1974–1976 m. tikrintos ne tik 7 leidyklų, bet ir 40 organizacijų, turinčių leidybos teises, mėnesinės ataskaitos. Tačiau Knygų rūmų darbuotojams labai sunkiai sekėsi laiku išreikalauti sąrašus – kai kurios organizacijos, jeigu kurį mėnesį nieko nebuvo išleidu-

⁴³ Valstybinei politinės literatūros leidykla. Lietuvos TSR knygų rūmai. Vilnius. 1946 m. vasario mėn. 22 d. Nr. 15 // Lietuvos TSR knygų rūmų archyvas. Ap. 1, b. 11, lap. 21.

sios, tai ir jokio pranešimo nesiuntė, o kitos (pvz., aukštųjų mokyklų leidybos skyriai), tikrai griežtai pareikalavus telefonu bei raštu, ataskaitas pateikdavo metų pabaigoje. Šiai naujovei nepasiteisinus, buvo sugrįžta tik prie pagrindinių leidyklų bei leidybos organizacijų sąrašų tikrinimo. Iš lėto didėjant jų skaičiui, ir sutikrintų įrašų padaugėjo maždaug iki 2500–3000. 1990 m. atkūrus nepriklausomą valstybę bei pasikeitus politiniams, ekonominiams ir kultūriniais veiksniams, sparčiai kūrėsi naujos leidyklos ir leidybos grupės. Joms buvo pranešta apie ataskaitų siuntimą Knygų rūmams, tačiau sąrašų gauta nedaug, nes kai kurios ataskaitas siuntė tik kas ketvirtį ar net kas pusmetį, kadangi išleisdavo labai nedaug leidinių⁴⁴.

Leidyklų bei leidybos organizacijų produkcijos mėnesinius sąrašus Privalomojo egzemplioriaus skyriaus darbuotojai sutikrindavo su Knygų rūmuose pildytais privalomojo egzemplioriaus gavimo kontrolės žurnalų įrašais. Šiuo būdu paaiškėdavo, kurios spaustuvės vėluoja išsiųsti privalomuosius egzempliorius, taip pat per metus buvo išsiaiškinama keletas ar keliolika nepristatytų spaudinių. Dėl pastebėtų pažeidimų telefonu bei raštu būdavo informuojami spaustuvių direktoriai, Glavlitas, Spaudos komitetas (nuo 1972 m. Valstybinis leidyklų, poligrafijos ir knygų prekybos reikalų komitetas). Visi trūkstami spaudiniai dažniausiai būdavo išreikalaujami iš juos gaminusių spaustuvių. Leidyklų ataskaitų tikrinimas padėdavo ne tik užpildyti susidariusias spragas, bet kartu turėjo nemažos reikšmės ir spaudos statistikai – patikslindavo leidinių tiražus, kainas bei kitus duomenis. Šis kontrolės būdas reikšmingas, kadangi suteikdavo galimybę operatyviai gauti trūkstamus spaudinius.

1962 m. įvestas papildomas privalomojo egzemplioriaus pristatymo kontrolės būdas – pradėti tikrinti rajoninių spaustuvių pusmetiniai žiniaraščiai. Knygų rūmai kas pusmetį išsiuntinėdavo spaustuvėms ataskaitų blankus, kuriuos užpildžiusios – įrašiusios svarbesnių atliktų užsakyimų numerius – šios turėdavo gražinti. Privalomojo egzemplioriaus skyriaus darbuotojai, žiniaraščių įrašus sutikrinę su kontrolinių žurnalų įrašais, išsiaiškindavo neatsiūtus spaudinius. 1964–1965 m. šis kontrolės būdas padėjo sumažinti negautų smulkių spaudinių skaičių. Remiantis šiais duomenimis, tikėtasi ateityje, spaustuvininkams įpratus teisingai ir išsamiai užpildyti žiniaraščius, sumažinti rajoninių spaustuvių kontrolę vietose ir taip sutaupyti lėšų, skirtų komandiruotėms. Tačiau rajoninių spaustuvių darbuotojai vis vėluodavo atsiųsti žiniaraščius, o ir pristatytieji dažnai būdavo užpildyti nekokybiškai: įrašyta ne tai, kas svarbiausia, pateikti klaidingi užsakyimų numeriai. Tačiau vienu iš teigiamų šios kontrolės bruožų galima laikyti tai, kad rajoninės spaustuvės buvo pratinamos labiau rūpintis privalomojo egzemplioriaus pristatymu. Deja, visą dešimtmetį žiniaraščių kokybė negerejo. Privalomojo egzemplioriaus skyriaus vedėjas, motyvuodamas tuo, kad rajoninių spaustuvių žiniaraščiai neduoda naudos spaudinių gavimo kontrolei, nes dauguma spaustuvių net neatsakydavo, 1966–1967 m. siūlė visiškai atsisakyti šio kontrolės būdo, taip sutaupyti skyriaus

⁴⁴ Privalomojo egzemplioriaus skyriaus 1990 metų darbo ataskaita // Lietuvos TSR knygų rūmų archyvas. Ap. 1, b. 1374, lap. 32.

darbo laiko svarbesnei bei efektyvesnei veiklai⁴⁵. Tačiau darbas tęstas toliau ir tiktai 1974 m. įvyko teigiamas poslinkis. Prie to prisidėjo ir Privalomojo egzemplioriaus skyriaus darbuotojai, daugiau dėmesio sutelkę į rajoninių spaustuvių žiniaraščių tikrinimą. Spaustuvėms, vėluojančioms pateikti užpildytus žiniaraščius, nuolat apie tai būdavo primenama telefonu bei laiškais, tačiau ir šios priemonės nepadėdavo susigrąžinti visų išplatintų blankų. Tačiau ir tokiomis sąlygomis devintajame dešimtmetyje kas metai būdavo išsiaiškinama po kelis šimtus nepristatytų privalomųjų egzempliorių.

Periodinių leidinių komplektų išsamumui labai svarbi operatyvi jų pristatymo kontrolė, nes pavėlavus spaustuvės kartais nebeturėdavo reikalingo numerio. Knygų rūmų 1956 m. ataskaitoje tarp privalomojo egzemplioriaus gavimo kontrolės būdų minimas ir nuolatinis periodinių leidinių kartotekos tikrinimas, 1950–1952 m. ataskaitose apie šį kontrolės metodą neužsimenama, o 1953–1955 m. ataskaitų nepavyko rasti. Periodinių leidių kartotekos tikrintos kas savaitę. Pastebėjus, kad trūksta kurio nors leidinio numerio, nedelsiant telefonu ar raštu spaustuvė buvo raginama kuo greičiau užpildyti susidariusią spragą. Dauguma poligrafijos įmonių į tai reaguodavo operatyviai, tačiau kai kurių rajoninių spaustuvių darbuotojai nekreipdavo dėmesio į daugkartinius jų tiesioginių pareigų priminimus. Tuo atveju Privalomojo egzemplioriaus skyriaus vedėjui tekdavo kreiptis ir į aukštesnes instancijas, kurioms buvo pavaldžios poligrafijos įmonės. Išimtiniais atvejais, kai būdavo visiškai nereaguojama į Knygų rūmų signalus, spaustuvių darbuotojai netgi buvo šalinami iš darbo.

Dėl operatyvios metinių periodinių leidinių komplektų kontrolės dažniausiai pavykdavo išvengti trūkumų (2 lentelė). Tačiau devintajame dešimtmetyje kasmet likdavo neišreikalauta po keliolika periodinių leidinių numerių. Dar sudėtingesnė padėtis susiklostė 1988–1990 m., pasikeitus visuomeninėms, politinėms, kultūrinėms bei ekonominėms sąlygoms, bet ir tais nelengvais metais Privalomojo egzemplioriaus skyriaus darbuotojai stengėsi kuo išsamiau sukomplektuoti periodinių leidinių komplektus, o šiame nelengvame darbe jiems talkino nuolatinis periodinių leidinių kartotekos tikrinimas.

Iki 1958 m. tikrinti iš Glavlito gauti mėnesiniai leidinių sąrašai (vėlesniais metais nebesudarinėti). Į juos nuo 1952 m. balandžio mėnesio buvo įtraukiami ir smulkūs spaudiniai⁴⁶. Tačiau remiantis sąrašais per metus pavykdavo išsiaiškinti tik po kelis neatsištus spaudinius, kurie vėliau būdavo išreikalaujami iš poligrafijos įmonių.

Į spaudinių gavimo kontrolės sistemą nuo 1950 m. įvestas Sąjunginių knygų rūmų leidžiamos valstybinės bibliografinės rodyklės „Книжная летопись“ tikrinimas. Nuo 1952 m. buvo peržiūrėti ne tik „Книжная летопись“, bet ir „Летопись музы-

⁴⁵ Privalomojo egzemplioriaus ir spaudos statistikos skyriaus 1966 metų metinė darbo ataskaita // Lietuvos TSR knygų rūmų archyvas. Ap. 1, b. 517, lap. 23; Privalomojo egzemplioriaus ir spaudos statistikos skyriaus 1967 m. metinė darbo ataskaita // Lietuvos TSR knygų rūmų archyvas. Ap. 1, b. 545, lap. 37.

⁴⁶ Lietuvos TSR knygų rūmų 1952 m. darbo ataskaita // Lietuvos TSR knygų rūmų archyvas. Ap. 1, b. 67, lap. 42.

кальной литературы“ (nuo 1967 m. – „Нотная летопись“), „Летопись печатных произведений изобразительного искусства“ ir „Картографическая летопись“. Peržiūrint metraščius, būdavo pažymimi Lietuvos teritorijoje pasirodę spaudiniai, li-tuanistinė literatūra bei leidiniai, reikalingi Knygų rūmų Knygotyros bibliotekos fon-dams komplektuoti. Šeštajame dešimtmetyje būdavo nustatoma po kelis negautus spau-dinius, tačiau nuo septintojo dešimtmečio, Sąjunginiams knygų rūmams nuolat griež-tinant leidinių, įtraukiamų į metraščius, atranką, kontrolinė sąjunginių metraščių per-žiūrėjimo reikšmė mažėjo ir daugiausia jis buvo reikalingas tik spaudiniams komplek-tuoti. Nuo septintojo dešimtmečio vidurio Lietuvos teritorijoje išspausdintų leidinių įrašai, rasti sąjunginiuose metraščiuose, nebesulyginami su Lietuvos knygų rūmuose pildyta privalomųjų egzempliorių registracijos knyga. Nuo 1974 m. dėl Privalomojo egzemplioriaus skyriaus darbų apimties, darbuotojų kaitos bei trūkumo ir dėl mažo efektyvumo peržiūrinėti tik knygų metraščio pagrindiniai bei papildomi sąsiuviniai. Sąjunginiams metraščiams tikrinti reikėjo daug darbo sąnaudų, kurių gautasis rezul-tatas nepateisindavo. Pasigirdavo balsų, siūlančių šio neefektyvaus kontrolės būdo atsisakyti⁴⁷. Tačiau Lietuvoje veikusi privalomojo egzemplioriaus sistema gyvavo griežtai laikantis Tarybų Sąjungoje egzistavusios privalomojo egzemplioriaus sistemos, ir tik pertvarkos metais, visoms Lietuvos institucijoms įgaunant daugiau savarankiškumo, buvo atsisakyta šio neefektyvaus kontrolės būdo.

Remiantis išplėta privalomųjų egzempliorių kontrolės sistema, būdavo išsiaiš-kinama nemaža trūkumų, kuriuos likviduoti stengtasi kreipiantis į spaustuvių vadovy-bę, Glavlitą, Valstybinį spaudos komitetą (nuo 1973 m. Valstybinis leidyklų, poligrafi-jos ir knygų prekybos reikalų komitetas), organizacijų, turinčių rotaprintus, vadovus. Knygų rūmų darbuotojai nuolat dalyvaudavo spaustuvių direktorių pasitarimuose, ku-riuose aiškino privalomojo egzemplioriaus reikšmę, nurodydavo poligrafijos įmonių darbo trūkumus, pateikdavo rekomendacijas, kaip gerinti darbą, susijusį su priva-lomuoju egzemplioriumi. Tačiau ir didelėmis pastangomis nepavykus likviduoti spragų, neišreikalauti spaudiniai būdavo įtraukiami į dezideratų kartoteką. Ankstesniųjų metų trūkstamus spaudinius būdavo bandoma gauti ne tik iš spaustuvių, bet ir iš lei-dyklų, redakcijų ir kitų organizacijų, tačiau tai gana sunkiai sekdavosi, nes kartais jų nebeturėdavo net patys užsakovai.

Spaudinių gavimo problema tapo ypač aktuali 1988–1990 m. Tuo laikotarpiu Są-jūdžio grupelės, įvairios neformalios grupės bei kooperatyvai leido daugybę spaudi-nių. Knygų rūmų darbuotojai ne tik nebepajėgė surinkti leidinių, bet ir gauti žinių apie pasirodančius naujus spaudinius, kurių dauguma buvo tiražuojama įvairiais daugini-mo prietaisais ir jų gamintojai apie galiojančią Lietuvos Ministrų Tarybos nutarimą nežinojo. Žiniasklaidos priemonėmis buvo kreiptasi į naujuosius leidėjus, apeliuojant

⁴⁷ Privalomojo egzemplioriaus ir spaudos statistikos skyriaus 1965 m. metinė ataskaita // Lietuvos TSR knygų rūmų archyvas. Ap. 1, b. 488, lap. 13; LTSR knygų rūmų 1980 metų darbo analizė // Lie-tuvos TSR knygų rūmų archyvas. Ap. 1, b. 1067, lap. 18.

į jų sąmoningumą ir prašant padėti atlikti istorinę ir kultūrinę pareigą – išsaugoti kiekvieną spaudinį ateinančioms kartoms⁴⁸. Būdavo ir tiesiogiai kreipiamasi į periodinių leidinių redakcijas bei leidybos grupes dėl leidinių siuntimo bibliografijos centrui, o atsiuntusioms spaudinius nepamirštama padėkoti, tikintis nuolatinio bendradarbiavimo. Didžiulėmis Knygų rūmų darbuotojų pastangomis pavyko gana išsamiai surinkti 1945–1992 metų leidinius.

Išvados. Nuo pirmosios Lietuvos respublikinio bibliografijos centro – Knygų rūmų įkūrimo dienos jam buvo paskirtas nemokamas privalomasis egzempliorius, turėjęs užtikrinti visavertę ir įvairiapusę šios institucijos veiklą. Privalomojo egzemplioriaus sąvoka apėmė knygas, serialinius leidinius, natas, kartografinius ir vaizdinius bei Brailio raštu spausdintus leidinius. Deja, šios sąvokos ribos per visą aptariamą laikotarpį nepakito, nebuvo atsižvelgta į mokslo, technikos pažangą ir kartu atsiradusias naujas dokumentų rūšis ir formas, taip pat ir į tarptautinę patirtį, kurią lėmė tarptautiniame valstybinių bibliografijų kongrese Paryžiuje 1977 m. paskelbta nuostata, kad privalomasis egzempliorius turi apimti ne tik tradicines, bet ir naujas dokumentų rūšis, turinčias informacinę vertę. Tačiau Lietuvos Ministrų Tarybos bei Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimai neapėmė nei garsinių, nei regimųjų dokumentų, nei mikroformų, todėl padarė didžiulę žalą šių dokumentų kaupimui bei bibliografinėi registracijai. Knygų rūmuose gaunamas privalomasis egzempliorius atliko tris pagrindines funkcijas: archyvinę, bibliografinę ir statistinę, o 1945–1949 m. ir bibliotekinę funkciją – privalomojo egzemplioriaus pagrindu komplektuoti bibliotekų fondus. Dėramą šių funkcijų įgyvendinimą lėmė privalomųjų egzempliorių skaičius, skirtas bibliografijos centrui. Tačiau jis ne visada buvo optimalus. Nuo 1950 iki 1967 m. vidurio teko tenkintis vienu egzemplioriumi ir tik vėliau didelėmis pastangomis Knygų rūmus pasiekdavo du privalomieji egzemplioriai, iš kurių vienas iš karto būdavo užregistruojamas ir padedamas amžinai saugoti, o antrasis naudojamas bibliografinėi bei statistinei apskaitai. Nuo 1987 iki 1990 m. įvairioms privalomojo egzemplioriaus rūšims buvo nustatytas skirtingas egzempliorių skaičius, tačiau pastaraisiais metais grįžta prie optimalaus – dviejų egzempliorių.

Privalomuoju egzemplioriumi Knygų rūmuose rūpinosi Privalomojo egzemplioriaus skyrius, kuris turėjo vykdyti šiuos pagrindinius uždavinius: privalomąjį egzempliorių priimti, tvarkyti bei kontroliuoti. Viena iš sunkiausiai įvykdomų užduočių – privalomojo egzemplioriaus gavimo išsamumo kontrolė. Jai įgyvendinti buvo sukurta visa patikrinimo būdų sistema. Pagrindiniai ir efektyviausi spaudinių pristatymo kontrolės būdai buvo poligrafijos įmonių užsakymų knygų tikrinimas vietose, padedantis išsamiai atskleisti spragas bei jas likviduoti, ir nuolatinis periodinių leidinių kartotekos peržiūrėjimas, kad būtų operatyviai išreikalauti trūkstami egzemplioriai bei su-

⁴⁸ Naujosios spaudos leidėjams // Literatūra ir menas. 1988, gruod. 10, p. 15; Išsaugoti Lietuvos spaudą // Atgimimas. 1989, Nr. 40, p. 8.

komplektuoti išsamūs periodinių leidinių metiniai komplektai. Papildomi privalomojo egzemplioriaus gavimo kontrolės būdai – rajoninių spaustuvių žiniaraščių tikrinimas, privertęs poligrafijos įmones daugiau dėmesio skirti spaudinių pristatymui Knygų rūmams bei padėjęs išsiaiškinti nemažai trūkstamų leidinių, ir leidyklų bei leidybos organizacijų mėnesinių ataskaitų tikrinimas, pagelbėjęs nustatyti spaustuves, vėluojančias pateikti privalomąjį egzempliorių, bei laiku priminus išgauti iš jų spaudinius. Glavlito pateikti mėnesiniai leidinių sąrašai, tikrinti iki 1958 m., bei Sąjunginių knygų rūmų leistų valstybinių bibliografijos rodyklių peržiūrėjimas svarbesnės reikšmės privalomojo egzemplioriaus gavimo kontrolei neturėjo. Tačiau jų nebuvo įmanoma atsakyti, nes egzistavo bendra privalomojo egzemplioriaus gavimo kontrolės sistema visuose Tarybų Sąjungos bibliografijos centruose.

Ne tik spaudinių gavimo kontrolės posistemio, bet ir visos Lietuvos privalomojo egzemplioriaus sistemos veiklą reguliavo TSRS institucijos. Ir Lietuvos Ministrų Tarybos nutarimai, ir Lietuvos Glavlito įsakymai būdavo priimami remiantis analogiškų sąjunginių įstaigų dokumentais, neatsižvelgiant į respublikoje susiklosčiusias objektyvias sąlygas, Lietuvos bibliografijos specialistų nuomonę bei tarptautinę patirtį. Tačiau ir dirbant Sąjunginių knygų rūmų nustatyta tvarka, Lietuvos bibliografijos centre buvo vykdomos pagrindinės privalomojo egzemplioriaus funkcijos bei padėti pamatai tolesnei veiklai, kurią nepriklausomoje Lietuvoje tęsė Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Bibliografijos ir knygotyros centras, jau bandydamas perimti ir tarptautinę patirtį.

1 lentelė. Poligrafijos įmonių tikrinimo rezultatai

<i>Metai</i>	<i>Patikrintų poligrafijos įmonių skaičius</i>	<i>Patikrinimų skaičius</i>	<i>Nepristatytų privalomųjų egzempliorių pavadinimų skaičius</i>	<i>Išreikalautų privalomųjų egzempliorių pavadinimų skaičius</i>	<i>Neišreikalautų privalomųjų egzempliorių pavadinimų skaičius</i>
1945–1947					
1948	28	28			
1949					
1950	17	41	137		
1951					
1952	48	67	253	226	27
1953–1955					
1956	52	80	429	381	48
1957					
1958			440	296	144
1959	45	70	316	183	133
1960	38	62	332		

<i>Metai</i>	<i>Patikrintų poligrafijos įmonių skaičius</i>	<i>Patikrinimų skaičius</i>	<i>Nepristatytų privalomųjų egzempliorių pavadinimų skaičius</i>	<i>Išreikalautų privalomųjų egzempliorių pavadinimų skaičius</i>	<i>Neišreikalautų privalomųjų egzempliorių pavadinimų skaičius</i>
1961	46		806	477	329
1962					
1963	49	76	886	590	296
1964	49	68	809	551	258
1965	49	71	676	457	219
1966	65	106	1405	1002	393
1967	66	109	1106	663	443
1968					
1969	67	77	1140	520	620
1970	76	119	1337	1016	321
1971	74	87	934	611	323
1972	77	95	873	586	287
1973	61	61	270	205	65
1974	98	149	1226	1195	31
1975	100	158	769	748	21
1976	109	169	978	888	90
1977	84	84	684	660	24
1978	102	129	50	44	6
1979	101	129	146	448	28
1980	90	133	109	101	8
1981	88	131	226	199	27
1982	62	91	270	238	32
1983	115	157	453	391	62
1984	94	138	608	460	148
1985	98	142	421	354	67
1986	100	140			
1987	98	137			
1988	103	144	445	342	103
1989	100				
1990	108	143	698	622	76
1991	120				
1992					

Lentelė sudaryta remiantis Lietuvos knygų rūmų archyvo dokumentais

2 lentelė. Periodinių leidinių kartotekų tikrinimo rezultatai

<i>Metai</i>	<i>Nepristatytų periodinių leidinių numerių skaičius</i>	<i>Išreikalautų periodinių leidinių numerių skaičius</i>	<i>Neišreikalautų periodinių leidinių numerių skaičius</i>
1945–1955			
1956	159	159	
1957			
1958			
1959	192	191	1
1960	164	164	–
1961	70	70	–
1962			
1963	90	90	–
1964	50	50	–
1965	67		
1966			–
1967–1968			
1969			–
1970			
1971	102	102	–
1972	200	190	10
1973	123	116	9
1974	90	90	–
1975	242	241	1
1976	162	162	–
1977			–
1978–1981			
1982	466	449	17
1983	147	130	17
1984	126	115	11
1985	181	173	8
1986	165	157	8
1987	122	110	12
1988	214 egz.	208 egz.	6 egz.
1989			
1990	498 egz.	447 egz.	51 egz.
1991–1992			

Lentelė sudaryta remiantis Lietuvos knygų rūmų archyvo dokumentais

LEGAL DEPOSIT IN LITHUANIA IN 1945–1992

RINGAILĖ BAGUŠYTĖ

Summary

The article describes in detail the development of legal deposit in Lithuania in 1945–1992 with the major focus on documents regulating the legal deposit and control methods applied to the delivery of the same.

A free obligatory copy, which was to fulfil the following major functions: archive, bibliographic and statistical, and in 1945–1949 librarian as well, was denoted to the Bibliographic Centre – Books Palace from the very first day of establishment, i.e. March 29, 1945.

The article describes the legislative documents of the Council of Ministers of Lithuania (1945, 1950, 1951, 1952, 1959). Starting with 1967, a system for delivery of legal deposit was settled in Lithuania. The documents regulating the legal deposit were not changed often. Only in the late 80's, with the changing social and political environment Lithuania started to look for the most optimal version (1987, 1989, 1990). The article, analysing the documents regulating the legal deposit, discusses in detail the types of components of the legal deposit, number of legal deposits denoted to the Books Palace, which was not always optimal, however.

The article describes in detail control methods used to analyse the comprehensiveness of reception of legal deposit, with the major focus on the basic control methods of publications delivery, i.e. on-site inspection of books included in the orders of polygraphic enterprises and regular review of periodical publications card index. The article also presents additional control methods – inspection of ledgers of monthly reports submitted by regional printing houses, publishing houses and publishing organisations. The article emphasises that monthly lists presented by Glavlit, which were subject to inspection until the year 1958, as well as review of indexes of public bibliography publications, issued by Union Books Palace did not play a very significant role in the control of comprehensiveness of the legal deposit reception.

The performance of the legal deposit system in Lithuania was decided by the USSR institutions. However, even working within the limits permitted by Union Books Palace, the basic functions of the legal deposit were fulfilled in the Lithuanian Bibliographic Centre and the fundamentals for the further activities, which is continued by the Centre of Bibliography and Book Science of the M. Mažvydas National Library, were developed.